

עם ישראל? תזכירו לי?

הספר 'להמציא אומה' הוא ביטוי חד לפריחתה ולהשתרשותה של התודעה הפוסט-ציונית בקהילה האקדמית בישראל

אסף מלאך

לידתה המפתיעה של "האומה הישראלית"

ל א מכבר פרסמה האוניברסיטה הפתוחה קובץ מאמרים הנושא את הכותרת 'להמציא אומה' (בעריכת יוסי דהאן והגרי וסרמן). הקורא התוהו מים יתקשה אולי לשער באיזו אומה מדובר, ומשום כך אגלה כבר עתה את הסוד שהוא נחלתם של רוב הכותרים בספר: לפני כמאה שנים הגו קבוצת אינטלקטואלים ועסקנים יהודיים בעלי אינטרס רעיון ולפיו ישנה אומה ישראלית הזכאית למדינה משלה בפלשתינה. עד אז, סוברים כותבים אלה, היהודים היו עדה דתית, חסרת עבר פוליטי כאומה ואף חסרת שאיפות פוליטיות עתידיות. תהליך צמיחתה של הלאומיות באירופה של המאה התשע-עשרה הוא שעורר את היהודים להפסיק להתייחס לעצמם כאל דת בלבד, ולהמציא (!) את "האומה הישראלית" כלאום הראוי וזכאי למימוש פוליטי-מדיני.

בניגוד למתינות האקדמית המקובלת, עורכי הספר אינם מסתייגים את המגמה החינוכית בקידומה של התובנה המדיימית הזו: "לקרוא תיגר על דבקותם הדבקה של ישראלים כה רבים (...) בקדמוניותה מיימים ימימה של זהותם הלאומית". לדעתם, טוב היו עושים הישראלים "לו הכירו לדעת את המידה שבה זהותם שלהם עצמם (...) היא פרי המצאה" (עמ' 20). שהרי, כך דהאן וסרמן, ללא מוטיב ההמצאה קשה להבין כיצד הצליחו ליצור בישראל אומה אחת "מק" בוצות שונות כל כך של בני אדם, מארצות שונות ומי תרבויות שונות, שהמוטות ביניהן מועט כל כך (...) מציבור שאין לו לשון משותפת, שהיה מחוסר טריטוריה משותפת במשך דורות ושהוא נטול היסטוריה משותפת". ואולם בכך אין די, והנה קטע מופתי נוסף מתוך

גולדה מאיר לוחצת את ידיהם של משה שרתוק ודוד בן-גוריון לאחר החתימה על מגילת העצמאות במוזיאון תל-אביב. עד אז, סוברים הכותבים, היהודים היו עדה דתית, חסרת עבר פוליטי כאומה ואף חסרת שאיפות פוליטיות עתידיות

כרוך בהתפשטות התפישה שלפיה הלאומיות היא תר פעה מודרנית. לעומת התפישה שהייתה נחלתם של הוגים וחוקרים רבים במאה התשע-עשרה, ולפיה חלק קת האנושות לאומות היא חלוקה טבעית או לכל הפחות חלוקה שנעוצה בהתהוות היסטורית ארוכת שנים, גרסו רבים מחוקרי הלאומיות במאה העשרים שתפישה עצמית זו של חסידי הלאומיות הינה תפישה חסרת בסיס היסטורי. אמנם, כך נטען, האדם היה תמיד יצור חברתי המשתתף בקהילה אתנית ותרבותית, אך לקהילה זו לא היו יומרות פוליטיות. המדיניות או האימפריניות נהלו בדרך כלל בידיו שושלות ומשפחות מלוכה שהיו קשורות זו לזו בקשרי גישואין וכלל לא ראו עצמן נציגות של אומה כלשהי, ובדרך כלל גם לא נתקיימה אחידות אתנית ותרבותית בתוך הממלכה. אף ההמונים לא ראו מקום לתבוע זהות בין הלאום ליחידה הפוליטית או לדרוש שהשליט יהיה שייך ללאום שלהם. די היה להם בכך שלא היה שליט ערקי, ואף זה בדרך כלל לא היה נתון לבחירתם או להשפעתם. רק בתקופה המודרנית, המשיכו וטענו אותם חוקרים, עלה מושג ה"אומה" או ה"לאום" כישות פוליטית, ישות הקיימת כביכול בנפרד מן המדינה,

"התגברות הספק לגבי האוטנטיות של אמירתו המפורטת" ואת "התפשטות הגרסה המתחרה" מעניינים במיוחד, באשר הם מצביעים על משבר הערכים בחברה הישראלית ומעידים "על חוסר אמונה בצייבור שהסיפור המוגדר כהיסטוריה ייתכן". את החידוש ההיסטורי קצת קשה למצוא פה, אבל זורובבל כנראה יודעת מה היא שחה כאשר היא מוצאת את העניין "מעניין במיוחד". כך או כך, ההתעלמות הבוטה מההיסטוריה העתיקה של העם היהודי, וההתייחסות אל היהודים כאל נטולי היסטוריה משותפת, מעוררות את החשד שדהאן וסרמן שייכים לקבוצת החוקרים שידעו תיהם על דוד המלך מתמצות בהבדלים האסתטיים שבין הפסל של ברניני לזה של מיכלאנג'לו: ואולם הבנה נאותה של מקור גידולו של הספר הזה תתאפיין שר רק אם נניח לרגע לאפיונים עצמחיו בערוגה המקומית ונפנה את מבטנו למקורות צורת מחשבתם על אודות לאומים ולאומיות.

עם ישראל? לאומיות עתיקה

צמיחתו של חקר הלאומיות כתחום מדעי היה אכן

המבוא לספר: "סיבה נוספת לעיסוק האינטנסיבי של התנועה הלאומית היהודית-ציונית (...) בהמצאתם של סממני לאומיות חדשות לבקרים ועד לעיפיה, הוא האופי הבעייתי מבחינה מוסרית של הדרישה המרכזית שלהן לארץ מולדת (...) בשעה שזו מאוכלסתה סתה מכבר על ידי בני עם אחר, ולא זו בלבד אלא שעם זה גם יושב ישיבת קבע מזה כשבעים דורות על אותה אדמה, שהיא אדמתו שלו (...) המקודשת גם על ידו לא פחות משהיא מקודשת על ידי הציונות ומדינת ישראל" (27).

האימץ התמים והמוזר של סדרת מיתוסים לארמיים פלשתינים, במבוא לספר המתיימר לקרוא תגר על תקפותם של מיתוסים לאומיים, אינו מפתיע לאור העובדה שההיסטוריה היא לא הדבר המעניין באמת את העורכים והכותבים של הספר. את נוכח ללמוד למשל מהודאתה המפורשת של יעל זורובבל, שמאמרה על אודות אגדת תלחי בוחש ובוהש ב"גרסה" שלפיה כשהבין טרומפלדור שהוא עומד למות הפטיר דווקא קללה עסיסית ברוסית, זורובבל מודה שממצאי המחקר ההיסטורי מאששים דווקא את "הנוסח המקודש", אך בכל זאת היא מוצאת את

10808308-8	09.03.2007	מקור ראשון	-	שבת	עמוד 12	32	26.7x26.32
האוניברסיטה הפתוחה - 101609							

צילום: שרשל פרק, לע"מ

כאשר האחרונה אמורה להיות מימוש שלה או כלי עזר לביטוי אופיייה המיוחד. תאריך הופעת הלאומיות לפי אסכולה זו נע בדרך כלל בין מהפכת קרומול באנגליה של המאה ה־17, המהפכה הצרפתית בשלהי המאה ה־18, והריאקציה הלאומית בגרמניה לכיבושי נפר לאיון בראשית המאה ה־19.

המעצב העיקרי של תפישה זו על אודות המודרניזם של הלאומיות הוא חוקר יהודי בשם הנס קוהן (1891–1971), שבספרו עב הכרס 'רעיון הלאומיות' (The Idea of Nationalism, 1944) הוא בוחן בפירוט את גלגוליו של רעיון הלאומיות בהיסטוריה של אירר פה. קוהן אינו מתעלם מגילויי לאומיות חלקיים אצל בודדים או קבוצות במהלך ימי הביניים אך טוען שהר עיונות המרכזיים שהנחו את החשיבה הפוליטית בימי הביניים הושפעו משני מוסדות אנטי־לאומיים בעלי עוצמה: האימפריה הרומית, שהיתה כמונח רבי־לאר מית ובהשראת הפילוסופיה הסטואית הקוסמופוליטית אף הפכה זאת לאידיאל שהתבטא למשל בהענקת אזרחות לכל נתיני האמפריה; והכנסייה הקתולית, שחרתה על דגלה את טשטוש הזהויות הלאומיות בע־קבות הכרוותו של פאולוס ולפיה אין הבדל בין יהודי,

יווני או בן עם אחר ובלבד שיאמין בבשורה. כאמור, רק באנגליה של המאה ה־17, ובעקבותיה בשאר איריר מתעוררת תודעה פוליטית חדשה שמציבה את האומה במרכז.

ואולם, בתחילת ספרו מקדיש קוהן דיון ארוך לשאלת המקורות העתיקים של אותה תודעה לאר־מית. וכאן, באופן לא מפתיע, הוא מעמיד שתי דוג־מאות מרכזיות: יוון וישראל. ולא זו בלבד; אם ביוון העתיקה קשה למצוא גיבוש פוליטי משמעותי בין הפוליים (ערי מדינה) המרובות והמסוכסכות, ועי־קר גיבושן הוא תרבותי וסוכב סביב המקדש בדל־פי, המשחקים האולימפיים המשותפים והלעג לברברים, בישראל הקדומה ניתן למצוא לדעתו דגם ברור ומובהק הרבה יותר לחשיבה המזכירה את הלאומיות המודרנית. על שלוש רגליים עומדת הלאומיות עתיקה זו: רעיון העם הנבחר המיוסד על פיה עם האל, התודעה ההיסטורית שהתגבשה לראשונה בישראל ואפשרה לבני ישראל לייצר זיכ־רון קולקטיבי משותף שהוא הבסיס ללאומיות, ור־עיון המשיחיות והייעוד הלאומי הכרוך בו. גם כאשר מגיע קוהן לדיון בלאומיות באנגליה של המאה ה־17, שהיא לדעתו המקרה הראשון של לאומיות מודרנית, הוא מאריך בתיאור ההשפעה העצומה ששאבו קרומול וחבריו למהפכה הפוריט־נית, ממודל הלאומיות שמצאו בתנ"ך ובישראל המקראית, ובתיאור ניסיונם לזוות את עצמם עם העברים הקדומים.

קוהן ביסס אפוא את התפישה שלפיה הלאומיות באירופה שייכת בעיקרה לעידן המודרני, אך לא על חשבון דיון מפורט בשורשיה ובפרט בהשראה שיני־קה מהלאומיות היהודית הקדומה.

ההמצאה של "המצאת אומה"

בשכבר הימים הבאים הכל נשכח, ואת דיונו המ־דוד והשקל של קוהן החליפו מספר ספרים שאת נקר־דת הסיום של קוהן הפכו הם לנקודת פתיחה. הללו כבר לא ראו צורך להתמודד עם גילויי הלאומיות בימי הביניים, והניחו כמונח מאליו שהלאומיות היא עניין מודרני לחלוטין ושקודם למהפכה הצרפתית אף לאום ואף הוגה דעות לא התעניינו בריבונות ובעצמאות לאומית. אחדות החוק והמשטר, כמו גם התפשטות הספרות בשפה האנגלית והגאווה בה באנגליה של ימי הביניים המוקדמים, המרד הסקוטי נגד האנגלים במאה השלוש־עשרה, הגאווה הלאומית סביב הכתר הצרפתי בימי הביניים ודוקטרינת "טוחר הדם" בספ־רד הנוצרית, לא זכו להתייחסות רצינית מצד "האסכר־לה המודרניסטית", על אף שהיסטוריונים רבים של ימי הביניים דווקא רואים לנכון לראות בכל אלה הופ־עות שונות של לאומיות.

לשיא האבסורד הגיע העניין עם פרסום ספרו של בנדיקט אנדרסון 'קהיליות מדומיינות' (Imagined Communities, 1983), שכפי שמציניים בצדק דהאן ווסרמן הפך לספר פולחן במחלקות לסר־ציולוגיה, אנתרופולוגיה ולימודי תרבות. כמיטב הפר־ליטיקלייקורקט "שחרר" אנדרסון את המחקר מה"אירופוצנטריזם" ששלט בו עד ימיו, וגילה שהמ־קור האמיתי למהשבה הלאומית מצוי דווקא באמרי־קה הלטינית ובמלחמות העצמאות של ונצואלה, פרו, צ'ילה ושאר המדינות שמרדו בין 1810 ל־1824 בכתר הספרדי. לדעתו, באזורים אלו נוצרה תודעה של שי־תוף מסוים תחת היחידות הקולוניאליות שצירו הספ־רדים, ולאחר שהתגבשו כמדינות לאומיות במלחמות

העצמאות שלהן הועתק הדגם הלאומי ("נשדרד" בל־שונגו של אנדרסון) לאירופה. ודאי תשאלו, והרי המה־פכה הצרפתית ארעה כעשרים שנה קודם לכן? והרי בוליבר וס־רמרטין, מנהיגי המרידות באמריקה הלטי־נית, קיבלו חינוך אירופי, והמהפכה הצרפתית היא שהיוותה בעבורם מודל ברור? ואף אם נדבר על גרסה "אתנית" של לאומיות (מה שכמונח מופרך לחלוטין בהקשר של אמריקה הלטינית, שהיתה תערובת של אינדיאנים, כושים וצאצאי המהגרים הספרדים), המ־רידות הללו מתרחשות מספר שנים אחרי ההתעוררות הלאומית־אתנית בגרמניה, שלוש שנים אחר שפיכטה נואם את נאומיו המפורסמים לאומה הגרמנית? לכ־לא תמצאו התייחסות בספרו של אנדרסון ומוטב גם שלא תטרידו אותו בוטות. העיקר שהשתחררנו מה"אירופוצנטריזם".

מהיסטוריונים בעלי זיכרון קצר כל כך קשה לצ־פות להתייחסות לישראל המקראית, למרד המכבים או למרד בר כוכבא. ואכן, בדרך כלל חוקרים מהאס־כולה המודרניסטית, במידה והם מתייחסים למקרה היהודי־ישראלי, נוטים לפטור אותו כלאחר יד כטר־נספורמציה של עדה דתית לתנועה לאומית במהלך המאה ה־19, תוך התעלמות מהתקופות של הריבר־נות היהודית הקדומה.

לירדם של חוקרים אלו, שאלת המחקר העיקרית בתחום הלאומיות הפכה זו: מהו הגורם המרכזי לכ־שבעת החדשה החלו בני אדם לראות עצמם חלק מ"לאום" ולתבוע זכויות לעצמאות לאומית? תשר־בות מגוונות הוצעו על ידם לשאלה זו, ואלו קושרות את הופעת הלאומיות לשינויים רעיוניים, טכנולר־גיים, כלכליים ותרבותיים שהתרחשו בתקופה המר־דרנית, תוך אימוץ ההנחה שלפיה ה"אומה" היא מעשה יצירה מודרני במקרה הטוב, וזיוף, מניפולציה והמצאה במקרה המוצלח פחות.

אירק הובסבאום, היסטוריון בריטי נודע (שנוסף לכך הוא גם קומוניסט וגם יהודי במוצאו), טבע בה־קשר לכך את הביטוי "המצאת מסורות", ואף פרך־תחת שם זה קובץ מאמרים העוסקים בחשיפת המני־פולציות שביסוד המסורות הלאומיות. בספר שערכו ניסו דהאן ווסרמן (כפי שהם מצהירים במבוא שלהם) ליצור בצלמו ובדמויותו של הקובץ של הובסבאום את ההקשר הישראלי.

האוניברסיטה הפתוחה? לא ממש

זהו אפוא הרקע התיאורי העומד ביסוד הקובץ שלפנינו. ואמנם, הספר מיועד בין השאר ללומדי הקר־ס 'סוגיות בחקר הלאומיות' של האוניברסיטה הפתר־חה, קורס שפותח בידי דהאן ווסרמן ומעניק ללומדיו התודעות מעמיקה עם אסכולה זו בחקר הלאומיות. על כך יעידו, מלבד הקובץ שלפנינו, מהדורות עבריות שהופיעו זה מכבר בהוצאת האוניברסיטה הפתוחה לשני ספרים בולטים באסכולה זו: ספרו של ארנסט גלנר 'לאומים ולאומיות' (1994) וספרו של בנדיקט אנדרסון 'קהיליות מדומיינות' (1999).

ואולם, שמא מותר לשאול האם רשאים תלמידי האוניברסיטה הפתוחה לדעת לכל הפחות על קיר־מה של אסכולה אחרת בחקר הלאומיות? ואכן, קיי־מת אסכולה כזו. קבוצה אחרת של חוקרים, שהבולט בהם הוא ללא ספק אנתוני סמית, הדגישו את הזיקה והרציפות הבולטות שבין הלאומיות המודרנית לקבוצות האתניות והלאומיות שנתקיי־מו בימי הביניים ואף קודם לכן, כיצד, שואלים חר־

קרים אלו, ניתן לתאר את האומות המודרניות כיצ־רה של העת החדשה ולהתעלם מהעובדה שאותן קהילות עצמן התקיימו גם בתקופות קודמות, כשהן נושאות במקרים רבים אותו שם ואותו מטען תרבותי וסימבולי? אין בכך כדי לשלול מאפיינים ייחודיים של הלאומיות לפי תנאי הקיום המיוחדים של העת החדשה; גם אין בכך כדי להתעלם מהפרי־חה המיוחדת של הלאומיות במאה התשע־עשרה ושל הצדקת הזכות להגדרה עצמית לאומית במסג־רת היחסים הבינלאומיים, בעיקר מאז חוזה ורסאי שנחתם עם סיום מלחמת העולם הראשונה. אך מאידך, לא ניתן להבין את מהלך התפתחותה של הלאומיות המודרנית ולא את עוצמתה מבלי לתת את הדעת לאופי המשכני שלה. ושוב, באופן לא מפתיע, הדוגמה הבולטת של חוקרים כמו אנתוני סמית, אדריאן הסטינגו וסטיבן גרוסבי ללאומיות עתיקה ששמרה על רציפות תרבותית מהעת העתי־קה ועד ימינו היא כמונח עם ישראל.

התעלמותם הכמעט מוחלטת של דהאן ווסרמן מהאסכולה החולקת במסגרת הקורס שפיתחו היא בראש ובראשונה כשל ביעד של קורס כזה להציע ביחס לנושא הנדון. אך כאן חמור הרבר שבעתיים. ברשלנות מתמיהה הם מיישמים על המקרה היש־ראלי דיווק את התובנות של האסכולה המודרניס־טית, על אף שהוא מהווה מקרה בולט של חריגה מהדגם שהם מציגים. דומה שאין ראייה טובה לכך מהעובדה שהיא הדוגמה השכיחה ביותר המועלת בפי מתנגדיה של אסכולה זו. אמנם כן, אי אפשר לשלול לחלוטין את החלקים המחדושים בלאומיות היהודית המודרנית, אך ההמשכיות וההישענות על העבר היהודי – בפרט על תקופות הקיום היהודי כאומה פוליטית – והערגה והכיסופים לשוב ולהת־קיים כאומה בארץ ישראל, מסבירים את הסיפור המיוחד של תקומת העם היהודי בארץ ישראל ביתר הצלחה מהתיאוריות על "המצאת מסורות".

ניוס חאולץ

הקורא בספרם של דהאן ווסרמן ימצא בו ללא ספק כמה תובנות מעניינות: מאמר על תהליך עב־רות שמות מקומות ערביים בתקופת ראשית המדי־נה, יחד עם מאמר השוחט את פרת "החצאית הסקוטית" ועוקב אחר צמיחתו של הסמל במאה השמונה־עשרה. אכן, ביחס לתנועות לאומיות מסוימות האסכולה המודרניסטית היא בעלת כוח הסכרי לא מבוטל, ועל מנת להיווכח בכך די במחש־בה חטופה על אודות מדינות בעולם השלישי שייצ־רו את הלאומיות שלהן במאה העשרים על פי חיתוכי הגבול האקראיים שביצעו בעבורן המעצ־מות הקולוניאליות. עם זאת, הספר בכללו הוא ניי־סיון מאולץ ומגויס להחיל את תובנותיה של אסכולה זו על המקרה היהודי־ישראלי. יתירה מזו, הוא ביטוי חד למגמה של פריחתה והשתרשותה של התודעה הפוסט־ציונית בקהילה האקדמית ביש־ראל, מגמה שצריכה להדאיג את כל מי שמדינת היהודים עודנה יקרה ללבו. ■

להמציא אומה / עורכים: יוסי דהאן, הנרי וסרמן/ האוניברסיטה הפתוחה, 386 עמ' אסף מלאך הוא דוקטורנט לפילוסופיה מוליטית באוניברסיטת בר־אילן ומלמד בבית מרשה